

Ion Budai-Deleanu, *Opere. Țiganiada. Trei viteji. Scrieri lingvistice. Scrieri istorice. Traduceri*, ediție îngrijită, cronologie, note și comentarii, glosar și repere critice de Gh. Chivu și Eugen Pavel, studiu introductiv de E. Simion, Academia Română, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, București, 2011, 1354 p.

Maricica Munteanu*

Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Bd. Carol I 11, 700506 Iași, România

Apariția volumului *Opere* de Ion Budai-Deleanu, ediție îngrijită de Gh. Chivu și Eugen Pavel, marchează încercarea de a recupera și a repune în circulație un autor arhivat și clasat, din considerente că ar fi vetust (și de aceea scos din manualele școlare), rămas doar obiectul de studiu al unor specialiști pasionați de literatura veche.

Ediția este alcătuită din patru părți, respectând principiul cronologic: *Scrieri beletristice*, *Scrieri lingvistice*, *Scrieri istorice* și *Traduceri*, este însoțită de un studiu introductiv semnat de Eugen Simion, un tabel cronologic și o selecție de repere critice organizate de Eugen Pavel, un glosar de termeni, note și comentarii de Gh. Chivu (pentru scrierile lingvistice, istorice și traduceri) și Eugen Pavel (pentru scrierile beletristice și traducerea din Metastasio). Notele și comentariile sînt atașate în finalul volumului, iar nu încadrate în corpul textelor, din dorința de a nu supraîncărca cu informații paginile cărții și a îngreuna, în consecință, lectura, deoarece volumul este conceput, așa cum se atrage atenția în *Notă asupra ediției*, în conformitate cu orizontul de așteptare al unui receptor obișnuit, „om de cultură în sensul larg al cuvîntului”. Din aceleași rațiuni, în ceea ce privește scrierile de o întindere mai amplă, s-a efectuat un proces de selecție, urmărindu-se, pe de o parte, interesul potențial pe care l-ar putea avea un cititor actual pentru opera lui Budai-Deleanu, și, pe de altă parte, evitarea redundanței prin omiterea ideilor și argumentelor ce nu ar fi adus un plus de informație cititorului. O selecție a fost înfăptuită și în privința traducerilor, editorii căutînd să transcrie pasajele relevante pentru configurarea unei anumite mentalități a epocii respective și a unei „atitudini culturale” a autorului de a introduce în limba română neologisme și termeni pînă atunci inexistenți în domeniul științific și cel

juridic. Astfel, volumul de *Opere* se constituie și ca încercare de cristalizare a unei epoci, cu reflexele ei mentalitare și ramele ei politice și societale.

În vederea realizării acestei ediții Budai-Deleanu, au fost consultate, pe de o parte, edițiile critice anterioare, iar, pe de altă parte, manuscrisele în original, aflate în mare parte la Biblioteca Academiei Române din București, dar și la Biblioteca Centrală Universitară din Cluj-Napoca. Un scurt istoric al editării operei lui Budai-Deleanu, după 1869, cînd Gh. Asachi depune manuscrisele autorului la Biblioteca Centrală din București (preluate apoi, în 1903, de Biblioteca Academiei Române), este inclus în tabelul cronologic realizat de Eugen Pavel. Prima variantă a *Țiganiadei* este publicată în 1875–1877, în „Buciumul român” din Iași, de către Teodor Codrescu, pentru ca abia în 1925 să se publice varianta definitivă de la 1800–1812, într-o ediție îngrijită de Gh. Cardaș. Pe lîngă întîrziata receptare, opera lui Budai-Deleanu a fost vitregită și de o serie de ediții deformatoare, care au intervenit în chip brutal în textul original, elidînd pasaje întregi sau operînd modificări de cuvinte (de exemplu, edițiile îngrijite de Virgil Onițiu, Mihail I. Pricopie, G. Adamescu sau Ion Pillat). Edițiile considerate „cu adevărat științifice” și analizate mai pe larg în *Notă asupra ediției* sînt cele realizate de Jacques Byck și Florea Fugariu. Scrierile lingvistice și cele cu caracter istoric au fost editate mult mai tîrziu decît scrierile beletristice. Sînt menționate volumele *Scrieri lingvistice*, editat de Mirela Teodorescu și Ion Gheție, *Scrieri inedite*, organizat de Iosif Pervain, și o ediție critică a lucrării *De originibus populorum Transylvaniae*, îngrijită de Ladislau Gyémánt. De asemenea, se aduc amendamente și corecturi edițiilor anterioare atît în *Notă asupra ediției*, cît și în notele explicative de la finalul volumului. Spre exemplu, în

* Adresă de corespondență: mari.munteanu@ymail.com.

cazul *Țiganiadei*, sînt comparate, în *Note și comentarii*, edițiile Gh. Cardaș, J. Byck și Florea Fugariu, consemnîndu-se și corectîndu-se lecțiunile greșite, prin consultarea celor două variante ale poemului din manuscrisele originale. Analiza acestui istoric al editării operei lui Budai-Deleanu pune în lumină receptarea deficitară a acestui reprezentant de seamă al Școlii Ardelene. Dacă *Țiganiada* și *Trei viteji* au trezit totuși interesul editorilor (deși primele ediții ale celor două poeme, realizate cu rigoare științifică, cele ale lui J. Byck, apar în 1953, respectiv 1956), scrierile lingvistice și istorice, și mai ales, traducerile, au fost lăsate în umbră (ediția Mirela Teodorescu și Ion Gheție apare în 1970, ediția L. Gyémánt, în 1991, cîteva traduceri fragmentare, în 1983). Nici o ediție nu adună, în schimb, scrieri din diverse domenii în care a activat Budai-Deleanu. Ediția de față are avantajul de a surprinde, prin diversitatea scrierilor și acuratețea editării, nu doar opera unui autor, ci și personalitatea, profilul omului de cultură care a fost Budai-Deleanu: spirit vast, iluminist, scriitor, teolog, jurist, lingvist, consilier la Curtea de Apel din Liov, inovator în limbă și literatură, prin introducerea de neologisme cu ajutorul traducerilor și prin rarcordarea valorilor occidentale la realitățile românești, adept al democratizării și popularizării culturii, în spirit umanist, pentru ridicarea maselor.

O altă problemă care s-a impus atenției editorilor ține de stabilirea textului optim, periodizarea, autonomizarea și stabilirea paternității unor texte. Controversată a fost opțiunea în privința *Țiganiadei*, poem ce s-a transmis în două variante manuscrise autografe: varianta A, păstrată în ms. rom. 2634 BAR și varianta B, conservată în ms. rom. 2429 BAR. S-a considerat, uneori, de-a lungul editării, că versiunea B ar deține întîietate temporală, iar versiunea A ar constitui varianta finală, „peptenată” și prelucrată (opinia aparține lui Aron Densușianu) sau că episodul Becicherec care este reluat în poemul *Trei viteji* și care nu mai apare în varianta B, nu ar fi o autonomizare, ci o intercalare ulterioară într-o versiune definitivată, adică versiunea A (interpretarea lui Perpessicius). Ediția de față reproduce versiunea B, admițînd că este definitivă și ulterioară versiunii A. Printre traduceri, se numără trei foi volante (*Rînduială pentru vînătoare, Așezămînt pentru țărani din Bucovina și Instrucții pentru pașapoarte și emigrația din Bucovina*), traduse de Budai-Deleanu în calitatea sa de consilier și care urmăresc introducerea legislației

austriece în Bucovina. Sînt traduceri despre care nu se poate afirma cu siguranță că aparțin autorului. Dovada paternității a fost adusă de Lucia Protopopescu, și argumentată ulterior de N. A. Ursu, prin apelul la arhivele vieneze, dar și prin existența în texte a unor particularități lingvistice și de stil, caracteristice zonei geografice a autorului și truvabile în alte scrieri autografe. Pentru fiecare text în parte, din cele patru secțiuni ale volumului, editorii au încercat să reconstituie, pe lîngă datele tehnice ale editării, anul (uneori aproximativ) al scrierii și un minim context (mai ales pentru scrierile cu caracter istoric și traduceri) care să reflecte realitatea culturală și mentalitară de la confluența secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea. O dificultate în editarea operei lui Budai-Deleanu constă în transcrierea textelor cu litere chirilice sau a fragmentelor scrise cu alfabet etimologizant. Pentru aceasta, editorii s-au folosit de principiul interpretativ, ținînd cont de norma literară a epocii respective, de zona geografică ilustrată de un anumit text, precum și de norma subiectivă a autorului („concepția sa privind forma elevată a scrisului nostru literar”). Așadar, fără a se interveni în mod brutal pe text și a se opera modificări nepermise, se încearcă o conservare a limbajului vremii, stabilindu-se tacit o dinamică și o relație conectivă între structurile lingvistice, scrierea, ortografia și cadrul istoric, cultural și mentalitar ale unei anumite epoci. Pentru o mai bună înțelegere a textelor, este atașat, spre finalul volumului, un glosar de termeni, realizat de Gh. Chivu, și care se întinde pe 27 de pagini, avînd aproximativ 1500 de termeni, cu intenția de a face volumul accesibil unui cititor obișnuit, interesat mai curînd de conținut decît de formă.

Pentru cristalizarea imaginii lui Ion Budai-Deleanu, a fost atașată, în ediția de față, o secțiune de *Repere critice*, care se înfățișează drept un scurt istoric al receptării operei sale. Cele mai multe păreri critice, după cum se observă de aici, au fost enunțate cu privire la opera beletristică, cu predilecție *Țiganiada*, interesul pentru celelalte scrieri fiind destul de sumar. Critica literară caută, cu deosebire, în legătură cu *Țiganiada*, resursele culturale și modelele livești; se accentuează simțul inovator al limbii (de exemplu, Ovid Densușianu); elementele barocului suscită interesul unei serii de critici, cum ar fi Nicolae Balotă sau Eugen Negrici, în timp ce Mircea Anghelescu și Dumitru Popovici îl consideră pe Budai-Deleanu un romantic *avant la lettre*,

iar Nicolae Manolescu interpretează „jucăreaua” autorului prin prisma procedeelelor postmoderniste (șarjă, pastișă, plagiat etc.) Unele interpretări sînt deformatoare, punînd în lumină, probabil, și adîncirea unor complexe de inferioritate, resimțite de cultura română în raport cu cea occidentală, încercînd să stabilească niște întîietăți (cum ar fi considerarea lui Budai-Deleanu din perspectiva postmodernismului). Studiul introductiv, semnat de Eugen Simion încearcă un soi de „reparație” în receptarea lui Budai-Deleanu, restituind autorul epocii căreia îi aparține. Recurgînd, la rîndul său, la stabilirea izvoarelor livrăști ale autorului (de la Homer și Virgiliu pînă la Milton și Dante), acceptînd existența unor semne „romantice”, dar pe care le pune pe seama influenței literaturii evului mediu și a literaturii populare (două arii pe care, de altfel, le-a cultivat și romantismul), nuanțînd chiar pe marginea așa-zisei „metaliteraturi”, pe care o alătură, însă, unui demers pedagogic, Eugen Simion surprinde, în figura lui Budai-Deleanu, o personalitate iluministă, un spirit occidental, interesat de literatura clasică, de literaturile moderne (mai ales de cea italiană), dar și de realitățile românești, un mare erudit, cu preocupări diverse, de la literatură, lingvistică, pînă la istorie și la ceea ce se numește astăzi psihologia popoarelor, cum arată, pe bună dreptate, criticul, dînd drept exemplu studiul asupra Bucovinei.

Studiul realizat de Eugen Simion vine în întîmpinarea demersului pe care îl întreprind editorii, și anume cel de a face posibilă configurarea unei imagini a autorului, vitregit prin nepublicarea sa timp de mai bine de un secol, și de a radiografa o anumită perioadă istorică, cu mentalitățile, condițiile politice și sociale aferente. Încercarea lui Ion Budai-Deleanu de a pune bazele unei literaturi prin asimilarea unor modele străine, de constituire a unei limbi literare prin introducerea de neologisme, susținerea în repetate rînduri a latinității și continuității poporului român, demersul de popularizare a culturii în vederea iluminării maselor, insistența de a organiza un dicționar german–român și activitatea sa de lexicograf pot constitui tot atîtea repere pentru realizarea unei fresci de epocă, pentru istoria mentalităților sau pentru istoria intelectualilor.

Întrunind texte din diverse domenii în care a activat Ion Budai-Deleanu, ediția realizată de Gh. Chivu și E. Pavel are avantajul de a prezenta opera unui autor și de a o face accesibilă unui cititor interesat, în plan larg cultural, de imaginea de ansamblu a scriitorului. Din nefericire, tirajul extrem de redus al cărții și deficitara distribuție în librării (de altfel, aceasta este soarta tuturor volumelor din colecția „Opere fundamentale”) face ca acest demers să rămînă la jumătatea drumului.